

27 MAYIS 1960 SONRASI MERKEZ SAĞDA BİR SİYASAL AKTÖR OLARAK FERRUH BOZBEYLİ VE DEMOKRATİK SAĞ DÜŞÜNÇESİ*

Öğr. Gör. Dr. Murat KARATAŞ**

Öz

Tek Parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde çıkan isimlerce kurulan Demokrat Parti (DP) Türkiye'yi 1950-1960 yılları arasında tek başına yönetti. DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca ortaya koyduğu birçok uygulama toplumda ciddi tartışmaya sebep oldu. 27 Mayıs 1960 darbesi DP'yi zorunlu olarak kapatırken, 27 Mayıs sonrasında kurulan Adalet Partisi (AP), kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasıyla siyasi faaliyete girişti. Kuruluşunda kadro ve ideoloji anlamında homojen nitelik taşımayan AP bu iddiasına 1965-1971 döneminde Türkiye'yi tek başına yöneterek gerçeklik kazandırdı. Ancak 1969 seçimleri sonrası AP içerisindeki parti içi muhalefet AP lideri Süleyman Demirel'i ülkede ve partide tek adamlık anlayışı kurmakla itham etti. AP'den ihraç edilenler Ferruh Bozbeyli liderliğinde Demokratik Parti (DKP)'yi kurdu. DKP, 1970-1980 döneminde 27 Mayıs'ın kapattığı DP'nin "946 Ruhu"nu temsil ettiği iddiasıyla faaliyette bulunan merkez sağ parti idi. Söz konusu dönemde DKP merkez sağın ana eğilimlerini temsil etmekle birlikte içinden çıktığı AP'den daha geleneksel ve muhafazakâr bir siyasal parti olma özelliği taşıdı. Türkiye'nin 1970'li yıllarında Bozbeyli siyasal yelpazedeki yerlerini "Demokratik Sağ" olarak tanımladı. Bu dönemde "Demokratik Sağ" kavramı ile Bozbeyli bir yandan Türk sağının geleneksel kodlarını sahiplenirken diğer yandan da aşırı sağ eğilimlere karşı yeni sağ bir ideolojinin de temellerini atmaya çalışmıştı. Başka bir şekilde söylemek gerekirse Bozbeyli bu çabasında Soğuk Savaş dönemi gerçeği olan Türk-İslam Sentezi yaklaşımını Kemalist ideoloji ile dengelemeyi hedeflemiştir.

Anahtar kelimeler: 27 Mayıs, Merkez Sağ, Süleyman Demirel, Ferruh Bozbeyli, Demokratik Parti, Demokratik Sağ.

* Bu makale Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Mustafa Çolak gözetiminde tamamlanan "Türk Siyasal Hayatında Demokratik Parti (1970-1980)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Abdullah Gül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, murat.karatas@agu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1174-5828.

Ferruh Bozbeyle As A Political Actor On The Center Right After 27 May 1960 And Democratic Right Thought

Abstract

Democratic Party (DP), which was established by old members of one party period's Republican People's Party (RPP), managed Turkey as alone during 1950-1960. Many of the practices put forward by the Democrat Party during its 10-year rule caused serious controversy in society. While the coup of 27 May 1960 necessarily closed down the Democrat Party, the Justice Party (JP) founded after May 27 started political activities with the claim of claiming the legacy of the closed Democrat Party. The claim of JP, which does not have integrity in terms of staff and ideology in its establishment, occurred as a truth with its victory in the election to manage Turkey as alone during 1965-1971. However, after the 1969 elections, intra-party opposition within the JP accused the leader of the JP, Süleyman Demirel, of establishing a single-man understanding in the country and the party. Those expelled from the Justice Party founded the Democratic Party under the leadership of Ferruh Bozbeyle. The Democratic Party was the center-right party that operated with the claim that representation of the "1946 Spirit" of the Democrat Party, which was closed by May 27 in the 1970-1980 period. During the period in question, the Democratic Party represented the main tendencies of the center-right, but it was more traditional and conservative than the JP. Bozbeyle described their political spectrum as "Democratic Right" in the 1970s of Turkey. In this period, while Bozbeyle embraced the traditional codes of the Turkish right, he tried to lay the foundations of a new right ideology against extremist tendencies with the concept of "Democratic Right." In other words, Bozbeyle aimed to balance the Turkish-Islamic Synthesis approach, which is the reality of the Cold War period, with Kemalist ideology.

Keywords: May 27, Center Right, Süleyman Demirel, Ferruh Bozbeyle, Democratic Party, Democratic Right.

Giriş

Türkiye'de 1960'lı yıllar 27 Mayıs 1960 darbesinin gölgesinde yaşandı. Darbe bildirisinde 27 Mayıs'ın hiçbir kişi ve grubu hedef almadığı belirtilmesine rağmen darbeciler 1950-1960 döneminde ülkeyi tek başına yöneten Demokrat Parti (DP)'yi kapattı.¹ Türk siyasal hayatında DP'nin en önemli özelliği tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde çıkan isimlerce kurulmasına rağmen 1946-1960 döneminde merkez-çevre denkleminde çevrenin sözcüsü olmasıdır. Bir başka deyişle siyasal ayrışmanın henüz "sağ-sol" şeklinde ayrılmadığı dönemde devleti kuran parti durumundaki CHP'ye karşı toplumdaki bütün muhalefet unsurlarını şemsiyesi altında toparlayabilmesidir. 27 Mayıs sonrası yeniden sivil siyasete dönüşme kararının alınması üzerine DP ve O'nun temsil ettiği "946 Ruhu"nu sahiplenen Adalet Partisi (AP) 11 Şubat 1961'de kurulmuştur.² Bu alanda AP tek parti olmamış Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) 27 Mayıs'ın kapattığı

¹ Suavi Aydın - Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 63.

² Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, TODAİE Yayınları, Ankara 2003, s. 56.

DP'nin mirasına sahip çıkma iddiası taşımış ancak AP ilerleyen süreçte bu alanda rakipsiz kalmayı başarmıştır.

Diğer taraftan 1969 genel seçimleri sonrası AP içinde parti içi muhalefet ortaya çıktı. Bu muhalefet büyük ölçüde AP lideri Süleyman Demirel'in siyasal tasarruflarına karşı ülkede ve partide tek adamlık anlayışı oluşturduğu eleştirisi üzerine inşa edilmişti.³ AP içindeki "Yeminliler" ve "Hışım-lar" çatışması, bir ayrışma süreci ile sonuçlanmış ve AP'den "41'ler Hareketi" olarak nitelenen Demokratik Parti (DKP)'nin doğmasıyla sonuçlanmıştır.⁴ 27 Mayıs'ın kapattığı DP'nin mirasına sahip çıkma iddiası ile yola çıkan DKP'nin kuruluşunda Dr. Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut vb. AP tabanında karşılığı olan isimler yer aldı.⁵ DKP bu isimlerle girdiği 14 Ekim 1973 seçimlerinde aldığı %11.8'lik oyla AP'ye rakip olabileceğini gösterdi. Dönemde DKP, parti programında açık bir şekilde kendisini "sağ" olarak tanımlayan ilk siyasal parti oldu.⁶ Bunu yaparken de bir yandan erken Cumhuriyet dönemi ideolojik kodlarına dayanırken bir yandan da Soğuk Savaş döneminde dönüşen Türk sağının kodlarını da temsil etmeyi hedefledi. Özetlemek gerekirse Ferruh Bozbeyli DKP tecrübesinde, 1970'li yılların ilk yarısında Türk sağının geneline hükmetme çabasında olurken "Demokratik Sağ" kavramını da bir araç olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Makalenin yazılmasındaki amaç "27 Mayıs Sonrası Merkez Sağda Siyasal Bir Aktör Olarak Ferruh Bozbeyli ve Demokratik Sağ Düşüncesi"nin yeri ve önemini göstermektir. Türk siyasal hayatının 1961-1980 döneminde dört kez İstanbul milletvekili olan Ferruh Bozbeyli 1961-1970 arasında AP Meclis Grubu Başkanvekilliği, üç dönem Meclis Başkan Vekilliği, üç dönem Meclis Başkanlığı ayrıca 1970-1977 arasında da Demokratik Parti (DKP) Genel Başkanlığı şekliyle sağ siyasette derin iz bırakmıştır. Türkiye'de soğuk savaş sürecinin tüm ağırlığıyla siyasal ve sosyal hayatı etkisi altına aldığı 1970-1980 döneminde Bozbeyli ortaya attığı "Demokratik Sağ" kavramı ile sağın bütün renklerini bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak Bozbeyli'ye dönemde başta Süleyman Demirel olmak üzere Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi siyasal liderlere karşı gerçeklerden kopuk idealist siyaset tarzının başarı getirmediğini söylemek mümkündür.

1. Ferruh Bozbeyli'nin Biyografisi

Ferruh Bozbeyli, 1927'de Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde Sıddık Bey ve Firdevs Hanım'ın ilk çocuğu olarak dünyaya geldi. Sonraki yıllarda Bozbeyli'nin Şaziye, Recep, Galip isminde üç kardeşi oldu. Annesinin vefatı üzerine babası Hayriye Hanım'la evlenen Bozbeyli'nin bu evlilikten Niyazi ve Dilaver

³ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul 1974, s. 377.

⁴ Erdoğan Teziç, *Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1976, s. 345.

⁵ Demokratik Parti kısaltma olarak "DP"yi kullanmasına rağmen çalışmada Demokrat Parti (DP) ile olan ayrımı gösterebilmek için "DKP" kısaltması kullanılmıştır.

⁶ İhsan Tomuş, *Politikada 41 Yıl (1946-1987)*, İzgi Yayınları, Ankara 1999, s. 210-213; Mete Kaan Kaynar (Der.), *Cumhuriyet Dönemi Siyasal Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 155.

isminde iki kardeşi daha oldu.⁷ Sıddık Bey'in memuriyeti nedeniyle ilkokulu Pazarcık ve İslahiye'de, ortaokulu ise Gaziantep ve İskenderun'da tamamlayan Bozbeyli, Antakya Erkek Lisesi'nden 1947 yılında mezun oldu.⁸ Bozbeyli 1949 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde başladığı yükseköğretim hayatını⁹ 1957'de tamamlayarak İstanbul'da avukatlığa başladı. 1959 yılında Afyonlu Güngör Hanım'la evlenen Bozbeyli'nin bu evlilikten Mehmet ve Emre isimli iki oğlu oldu.¹⁰

Milliyetçi-Muhafazakâr bir aile ortamından gelen Bozbeyli'nin düşünce yapısını yükseköğretim yaşamında başta Abdülaziz Bekkine olmak üzere Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişment, Necip Fazıl Kısakürek, Semiha Ayverdi gibi isimler derinden etkilemişti.¹¹ Nitekim bu faktörlerin etkisiyle Bozbeyli öğrenciliği sırasında başkanlığını Sait Bilgiç ve Nurettin Topçu'nun yaptığı Milliyetçiler Derneği'nin yönetim kurulu üyeliğinde bulundu.¹² Dernek faaliyetleri şeklinde gerçekleşen konferanslarda, toplantılarda milliyetçi-muhafazakâr aydınlar fikirlerini kamuoyu ile paylaşmıştı. Bu fikirlerden dönemde öne çıkanların en önemlisi Bozbeyli'nin de taraftar olduğu Ayasofya'nın müze olmaktan çıkarılarak tekrar camiye çevrilmesi olmuştu.¹³

DP'nin iktidarını bitiren 27 Mayıs 1960 darbesi Bozbeyli'nin avukatlık hayatını da etkilemiş ve onun darbe sonrası siyasi hayatını belirlemişti. Bozbeyli'ye göre 27 Mayıs 1960 darbesi bedavadan iktidar olma hevesi taşıyanların demokrasiye karşı giriştikleri bir hareket olup darbeciler milletin verdiği silahı, yine millete doğrultmuştu. Nihayetinde 27 Mayıs, darbeciler ve ona taraftar olanlar için bir bayram günü, onun mağdurları için ise bir matem günü olmuştu.¹⁴

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında kapatılan DP'nin devamı iddiasını taşıyan Adalet Partisi (AP), 11 Şubat 1961 günü Ragıp Gümüşpala liderliğinde Cevdet Perin, Emin Açar, Ethem Menemencioğlu, İhsan Ünal, Kamuran Evliya-

⁷ İhsan Dağı - Fatih Uğur, *Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 17.

⁸ *Tarihe Düşülen Notlar 3 Meclis Başkanları ve Genel Kurul Konuşmaları (1920-2013)*, Ed. Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 121.

⁹ Ailesinin maddi durumu yetersiz olan Bozbeyli, İstanbul'daki öğrencilik hayatı boyunca geçimini sağlamak için Tramvay İdaresi'nde bir gece işinde çalışırken kimi zamanda filmlerde figüranlık yapmıştır. Bozbeyli söz konusu dönemde baş rolünü Sadri Alışık'ın oynadığı "Yavuz Sultan Selim Ağlıyor" ve baş rolünü Ayhan Işık'ın oynadığı "İngiliz Kemal Lawrance Karşı" adlı filmlerde figüranlık yapmıştır. İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁰ *TBMM Arşivi*, Ferruh Bozbeyli'nin Hal Tercümesi Kâğıdı (Millet Meclisi I. Dönem, Sicil No: 208).

¹¹ Tanel Demirel, "Ferruh Bozbeyli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Muhafazakârlık*, Ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 570-575.

¹² İlhan Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1977, s. 314; Ferruh Bozbeyli öğrenciliği sırasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti başkanlığı da yapmıştır. Başkanlığı sırasında Bozbeyli'nin yaşadığı en önemli olay "Fevzi Çakmak Olayı" olmuştur. Türk İstiklal Harbi'nin önemli isimlerinden biri olan Çakmak Nisan 1950'de vefat ettiğinde devlet radyosunda normal yayına devam edilmesi milliyetçi-muhafazakâr gençlik tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bozbeyli de İstanbul radyosu önünde gerçekleşen protesto gösterilerinde yer almış ve olaylardan sonra 15 gün hapis yatmıştır. İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 39.

¹³ Mustafa Özcanbaz, *Bir Sivil Siyaset Modeli Aydınlar Ocağı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2014, s. 75-76; Murat Kılıç, *Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 110-112.

¹⁴ İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 125.

oğlu, Muhtar Yazır, Necmi Öktem ve Şinasi Osma tarafından kuruldu.¹⁵ Yassıada Mahkemeleri'nde DP'li Osman Turan'ın avukatlığını yapan Bozbeyli, AP'nin kurucularından Tahsin Demiray'ın teklifi üzerine AP'ye üye olurken, kendisine AP'nin Marmara Bölgesi'ndeki il ve ilçe teşkilatlarının kurulması görevi verildi.¹⁶

15 Ekim 1961 günü yapılan genel seçimlerde Ferruh Bozbeyli AP'nin İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girdi.¹⁷ Meclis yeni darbe tehditlerinin gölgesinde açıldığında Bozbeyli AP meclis grubunda Milli Birlik Komitesi (MBK)'nin partiler ve milletvekilleri üzerindeki baskısını eleştiren bir konuşma yaparak grubun dikkatini çekmiş ve kısa süre sonra önce AP Grup Başkanvekili ardından da Millet Meclisi Divan Kâtipliği'ne seçilmiştir.¹⁸ Böylece meclis oturumlarında Başkanlık Divan Kâtibi olarak görev yapmakla birlikte AP'nin Grup Başkanvekili olarak yasama faaliyetlerine de katılan Bozbeyli partisinin meclis grubu adına söz aldığı Devletin Planlama Teşkilatı (DPT)'nin işlevinin özel sektörü engelleyici bir yapıda olmaması gerektiği ayrıca AP'nin İrkçı, Turancı veya Ümmetçi olmadığını vurgulayan konuşmalar yapmıştır.¹⁹ 1961 seçimleri hiçbir partiye tek başına iktidarı getirmeyen ülkede 1965 seçimlerine kadar sürecek koalisyonlar dönemini başlattı. Bu dönemde ilk koalisyon hükümeti darbelerle zorlamasıyla İsmet İnönü liderliğinde CHP-AP koalisyonu olurken²⁰ Bozbeyli de Millet Meclisi'nin 1. Dönem 2. Toplantı yılında AP'den Meclis Başkanvekili seçildi ve bu görevi dönem sonuna kadar devam ettirdi.²¹

10 Ekim 1965 genel seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki AP %52 oy alarak tek başına iktidara geldi. Ferruh Bozbeyli bu seçimde de AP İstanbul Milletvekili olarak Millet Meclisi'ne girdi.²² Seçimlerden sonra AP tarafından Meclis Başkanlığı'na aday gösterilen Bozbeyli, CHP'nin aday çıkarmadığı ortamda ikinci turda 354 oy alarak Meclis Başkanı seçildi.²³ Meclis Başkanı seçildiğinde 38 yaşında olması Bozbeyli'ye dönemde CHP lideri İnönü'nün "Genç Başkan" şeklinde hitabını doğurmuştur.²⁴ Millet Meclisi'nin 2. dönem

¹⁵ F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 105; M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 38.

¹⁶ İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 124-142.

¹⁷ Bu seçimlerde AP ülke genelinde %34 oy alıp ikinci parti olurken 34 yaşındaki Bozbeyli de İstanbul'daki seçimlerde 299.000 oy alarak seçilmeyi başarmıştır. *TBMM Arşivi*, Ferruh Bozbeyli'nin Hal Tercümesi Kâğıdı (Millet Meclisi I. Dönem, Sicil No: 208); *TBMM Arşivi*, Ferruh Bozbeyli'nin Seçim Tutanağı (Millet Meclisi I. Dönem, 20.10.1961).

¹⁸ İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 164-167.

¹⁹ Mehmet Serkan Şahin, "Pazarcık'tan Parlamento'ya: Türk Siyasi Hayatında Ferruh Bozbeyli", *Uluslararası Cumhuriyet Döneminde Maraş Sempozyumu (15-16 Kasım 2013)*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2014, s. 319.

²⁰ Dönemdeki koalisyon hükümetleri için bkz.: Nedim Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*, Buke Kitapları, İstanbul 2006.

²¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D: 1, C: 9, (7.11.1962), s. 24-27.

²² *Milliyet*, 12 Ekim 1965.

²³ CHP seçim sürecinde seçtiyecek oyu olmadığı için aday çıkarmamış buna karşın Bozbeyli'ye kendi oylarıyla kazandığını göstermek için ilk turda boş oy kullanmıştı. İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 221; *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1965.

²⁴ İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 222.

3. toplantı yılındaki Millet Meclisi Başkanlığı seçimi AP içerisindeki ayrışmayı su yüzüne çıkarmıştı. Bozbeyli'ye göre bu süreçte Başbakan Süleyman Demirel kendisini yıpratmak için karşısına AP'li İsmail Hakkı Tekinel'i aday çıkarmıştı. CHP'nin yine aday çıkarmadığı ortamda Bozbeyli ancak üçüncü turda CHP'nin desteği ile 244 oy alarak Meclis Başkanı seçildi.²⁵

12 Ekim 1969 genel seçimlerinde AP %46 oy alarak iktidarını sürdüüren, Bozbeyli de bir kez daha AP İstanbul milletvekili seçildi.²⁶ Meclisin bu döneminde de Bozbeyli kendi adayını seçtirmek oya sahip olmayan CHP'nin desteği ile tek aday olarak girdiği seçimde 340 oy alarak²⁷ siyasi hayatında son kez Meclis Başkanı seçildi. Ancak Bozbeyli'nin Millet Meclisi Başkanlığı 15 Ekim 1970 tarihinde istifa etmesi ile son buldu.²⁸ 1969 seçimleri sonrası AP içerisinde Dr. Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut vb. isimlerce Genel Başkan Demirel'e karşı başlatılan muhalefet hareketi Bozbeyli'yi önce meclis başkanlığı görevinden sonra da AP'den istifa ettirdi.²⁹

AP'den ihraç edilenlerce 18 Aralık 1970 tarihinde kurulan Demokratik Parti'nin kurucuları 23 Aralık 1970 günü gerçekleştirdikleri toplantıda Ferruh Bozbeyli'yi oy birliğiyle Genel Başkan seçtiler.³⁰ Bozbeyli DKP Genel Başkanı olarak 6. Cumhurbaşkanı seçim sürecinde Eski Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'e partisinin oy vermediğini tescil etmek için aday olmuş ve bir anlamda seçimlerin kilitlenmesine neden olmuştur.³¹ 12 Mart dönemi bitiren 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde Bozbeyli bu kez DKP'den İstanbul milletvekili seçilerek Millet Meclisi'nde yer aldı.³² Siyasi yelpazenin sağındaki parçalanmanın CHP lideri Ecevit'i umut olarak ortaya çıkardığı bu seçim dönemi hem Bozbeyli'nin hem de DKP'nin siyasi hayatını belirlemiştir. Bu dönemde Bozbeyli Demirel'in liderliğinde olmayan bir sağ koalisyon hükümetinde ısrar ederek kendisine siyasi gelecek kurmaya çalışmış,³³ ancak Demirel'in eski DP'lilerin affını sağlayarak 1975 Mart'ında I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurması ve 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde alınan başarısız sonuçlar Bozbeyli'nin 18 Aralık 1977'de DKP Genel Başkanlığı'ndan istifasını doğurmuştur. Bu şekilde halkın artık kendisini siyasette görmek istemediğini düşünerek aktif siyasi hayatını sonlandıran Bozbeyli, 1978'de Türkiye İş

²⁵ Bozbeyli'nin Meclis Başkanı seçildiği 1 Kasım 1967 tarihinde CHP lideri İnönü günlüğüne "Meclis'te Başkan seçimi. Bozbeyli bizim yardımlarımızla seçildi." şeklinde not düşmüştür. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 1017.

²⁶ *TBMM Arşivi*, Ferruh Bozbeyli'nin Seçim Tutanağı (Millet Meclisi III. Dönem, 14.10.1969).

²⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D: 3, C: 1, (22.10.1969), s. 6-8; Bozbeyli hatıralarında seçimlerde CHP'nin kendisine oy verme nedeni olarak başkanlığı sırasında gösterdiği tarafsız yönetim anlayışını işaret ederken, bu yönetim anlayışının Başbakan Demirel'i rahatsız ettiğini ve AP lehine esnetilmesi yönünde kendisine telkinlerde bulunulduğunu ifade etmektedir. İhsan Dağı - Fatih Uğur, *a.g.e.*, s. 322-323.

²⁸ *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1970.

²⁹ Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 215.

³⁰ *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1970.

³¹ Rasim Cinsli, *Bir Devrin Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 347-356; Seçim süreci için, bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, C: 12, (21.03.1973), s. 164.

³² *TBMM Arşivi*, Ferruh Bozbeyli'nin Seçim Tutanağı (Millet Meclisi IV. Dönem, 20.10.1973).

³³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 190.

Bankası 54. Genel Kurul Toplantısı'nda yönetim kurulu üyeliğine seçilmiş³⁴ 1990-1992 yılları arasında da yönetim kurulu başkanlığı yapmıştır. Bunlara ek olarak Bozbeyli Türk siyasal hayatında yazma özelliği olan ender siyasi kişiliklerden birisidir. Yazdıklarına baktığımızda bunların siyasi içerikli olduğunu görmekteyiz.³⁵ Türkiye'nin 1960-1980 dönemi merkez sağ siyasetinde iz bırakan Bozbeyli, 28 Temmuz 2019 tarihinde vefat etmiş ve cenazesi Devlet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.³⁶

2. 27 Mayıs Sonrası Merkez Sağın İdeolojik Bileşenleri

Türkiye'de siyasal partilerin kendilerini sağ ya da sol olarak nitelemesi 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası uygulamaya giren 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlükçü ortamda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bu durum ülkede 27 Mayıs sonrasına kadar siyasi partilerin belirli bir ideolojik duruşunun olmadığı anlamına gelmemelidir. Gerek II. Meşrutiyet gerekse de Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan partilerin kendilerini daha çok milliyetçi, muhafazakâr, liberal vb. kavramlar üzerinden tanımlama yoluna gittikleri görülmektedir. Bu noktada örneğin Cumhuriyeti kuran parti olma özelliği taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kendisini milliyetçi³⁷ olarak nitelerken, CHP içerisinden çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) liberal muhafazakâr,³⁸ Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise liberal³⁹ olarak nitelemiştir. Türkiye'de çok partili hayata geçme kararı sonrası CHP içinden çıkanlarca

³⁴ *Milliyet*, 17 Haziran 1978.

³⁵ Bunlardan ilki *"Türkiye'de Siyasal Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri (1969)"* başlıklı üç ciltlik çalışmadır. Bu çalışmada Bozbeyli, Birinci ve İkinci Kalkınma Planlarının TBMM'deki tartışmalarını meclis tutanaklarından hareketle vermiştir. Üç ciltlik çalışmadan hareketle başta CHP ve AP olmak üzere dönemdeki siyasi partilerin ekonomik ve sosyal görüşlerini görmek mümkündür. Bozbeyli'nin *"Demokratik Sağ (1977)"* başlıklı ikinci çalışması ise dönemde sola karşı saği tarif etme çabasının ürünü olma özelliği taşır. Bu çalışmada Bozbeyli, *"Demokratik Sağ"* kavramının ne olduğunu, ekonomik, siyasi, sosyal yönlerini ele alırken eğitim ve kalkınma, milli savunma ve dış siyaset, demokratik hukuk devleti anlayışını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde Demokratik Parti'nin aldığı sonuç üzerine aktif siyasi hayatını bitiren Bozbeyli, kurucu başkanlığını da yaptığı Türk Milli Kültür Vakfı'nda verdiği semineri *"Politika Sınavı (1978)"* başlığı ile yayımlamıştır. Bunlara ek olarak Bozbeyli siyasi hayatı boyunca yaşadığı bazı olayları birbirinin devamı olma özelliği taşıyan *"Birinci Cemre (1977)"* ve *"Alaca Siyaset (2000)"* isimli eserlerde hikâye tarzında vererek dönem tanıklığını ortaya koymuştur. Son olarak İhsan Dağı - Fatih Uğur'un Ferruh Bozbeyli'yle yaptıkları söyleşi sonucu ortaya çıkan *"Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli"* başlıklı çalışma sadece Bozbeyli'nin hayatı hakkında değil, 1960-1980 dönemi Türk siyasi hayatına ışık tutacak bir hatıra kitabı olma özelliği taşımaktadır.

³⁶ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 2019.

³⁷ Kahraman Yusufoglu, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 31; CHP, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, SCF denemesinin başarısızlığı vb. etmenlerin gölgesinde 1930'lu yıllar itibarıyla gerek siyasal gerekse ekonomik alanda devletçi nitelik alırken ideolojisi de altı ok ekseninde tanımlamıştır. Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

³⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 224-232; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 125-142.

³⁹ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul 1982, s. 91-99; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 77-86; Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 72-74.

kurulan DP de kendisini CHP'ye göre liberal⁴⁰ olarak açıklamıştır. Buna ek olarak 1946-1960 döneminde evrensel değerleri kabul eden irili ufaklı pek çok siyasi parti ortaya çıkmakla birlikte bunlardan hiçbiri kendisini sağ ya da sol olarak kamuoyuna duyurmamıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan 1961 Anayasası'nın kabulüne kadar geçen süreçte ülkede siyasal hayat sağ ya da sol kavramları üzerinden gitmemiştir. Bundaki temel etmen 1923-1946 arası dönem için devlet iktidarının "6 ok" ekseninde şekillenmesi ve muhalefetin etkin bir şekilde ortaya çıkmasına izin verilmemesi olmuştur. Başkaya'nın da ifade ettiği gibi bu dönem ulus devletin önceliklerinin ortaya çıkardığı resmi ideolojinin inşası olma özelliği taşımıştır.⁴¹

Türkiye II. Dünya Savaşı sonunda gerek iç gerekse de dış şartların zorlamasıyla çok partili hayata geçmiştir. Her ne kadar 1946-1950 arası literatürde "çok partili" olarak ifade edilse de aslında "iki partili" bir özellik taşır. Zira söz konusu dönemde CHP ve DP'ye karşı farklı fikirler taşıyan partiler kurulmuşsa da bunlardan hiçbirisi söz konusu aktörlere karşı etkili olamamıştır.⁴² Bu durumun temel sebebi II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin girdiği erken soğuk savaş ortamı olmuştur. Başka bir şekilde söylemek gerekirse antikomünizm/komünizmle mücadele sürecinin başladığı bu dönemde hür Dünya'nın lideri durumundaki ABD değerlerinin Türkiye'de etkinliğini artırdığı süreç başlamıştır.⁴³ Dolayısıyla savaş sonrası yeni kurulan dünya sistemi içinde kendine yer bulmaya çalışan devlet akli söz konusu dönemde sistem karşıtı bir partinin etkin olmasını istememiş ve siyasal hayat sağ ve sol kavramları üzerinden şekillenmemiştir. Türkiye'de siyasal hayatın sağ ve sol kavramları üzerinden ayrışması ise 27 Mayıs 1960 darbesi ile olmuştur. Zira 27 Mayıs sonrası kabul edilen 1961 Anayasası Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren baskılanan sol düşünceye/siyasete kendini ifade etmek için meşru zemin sağlamıştır. Bu zeminde Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin kurulması, Doğan Avcıoğlu yönetiminde Yön ve Devrim dergilerinin yayınlanması CHP'nin kendisini "Ortanın Solu" olarak nitelemesi vb. gelişmeler yaşanırken, 27 Mayıs'ın kapattığı DP geleneği de kendisini sağ olarak niteledi.⁴⁴

Diğer taraftan 1946-1960 döneminde siyasal hayat sağ ve sol olarak ayrışması da DP, 27 Mayıs sonrasına merkez sağ diye etki edecek anlayışı da

⁴⁰ M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001, s. 51; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 17; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 70.

⁴¹ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2011, s. 36.

⁴² Bu partilerin en anlamlısı Sivaslı iş adamı Nuri Demirağ tarafından 5 Temmuz 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) idi. Daha geniş bilgi için bkz.: Fatih M. Dervişoğlu, *Türkiye'nin Havaçılık Efsanesi: Nuri Demirağ*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

⁴³ Ertuğrul Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 60.

⁴⁴ Bozbeyli bu durumu sol çıkmadan sağın lafının olmadığını söyleyerek, "Manevi değerler ve din açısından bakarsanız Türkiye'de sağ yaşıyordu. Ama kimse onun adına sağ demiyordu (...) Muhafazakârlıktı. Ama muhafazakârlık da denmiyordu (...) Çünkü onun karşısında bir şey yoktu. Hayatın kendisiydi." şeklinde açıklamaktadır. İhsan Dağı - Fatih Uğur, a.g.e., s. 351.

bu dönemde oluşturmuştur. DP tarafından oluşturulan merkez sağ anlayış; millet iradesine inanma, halkın inanç, din, kültür, örf ve adetlerine saygı gösterme, milliyetçi-muhafazakâr, laik, antikomünist, liberal ve serbest piyasa ekonomisi taraftarı olmayı gerektirmiştir.⁴⁵ 27 Mayıs sonrası kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiası taşıyan AP'de CHP'ye karşı 1960'ların sonuna kadar merkez sağın temsilcisi olmuştur. Dönemin sonunda ise ülkenin geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşümün ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle Türk Sağının temsilinde tek aktör olmaktan çıkmıştır. Çavuşoğlu'nun da ifade ettiği gibi bu dönemde merkez sağ ve diğer sağ partileri birbirinden ayıran nokta aşırılıklara olan uzaklıklarıdır. Bu anlamda merkez sağ aşırılıklara tam anlamıyla kapalı iken; diğerleri ise aşırılıkları belli oranda kendi bünyelerinde toplayabilen, aşırılıklara daha hoşgörülü partiler idi.⁴⁶ Göksu'ya göre ise merkez sağın siyasal kimliği iki ideolojik gelenekten beslenmektedir. Muhafazakâr demokrat gelenek ve siyasal İslamcı gelenek. Yine ona göre bu gelenek çevrenin dışlanmışlık hissini bastırılması ve merkezi ele geçirme arzusunun yerine getirilmesi açısından tercih ettiği ve destek verdiği ya da kendisini ait hissettiği siyasal kimlikleri belirlemede etkili olmaktadır.⁴⁷

Yukarıda ifade edildiği gibi DP'den AP'ye uzanan süreçte merkez sağ bir yandan Cumhuriyet'in tarihsel ve ideolojik mirasını sahiplenirken, bir yandan da tek parti döneminde CHP tarafından öteki durumuna düşürülen milliyetçi-muhafazakâr kitlelerin hassasiyetlerini dikkate almıştır. Bu noktada AP açısından duruma bakıldığında söylenenlere ek olarak Soğuk Savaş atmosferinde askerlerle de yakın ilişki kurarak siyasal hayattaki varlığını 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürdürmeyi başardığını söylemek mümkündür.⁴⁸

3. Merkez Siyasette Çözülme Süreci ve Demokratik Parti'nin Kuruluşu

Dönemde merkez parti durumunda bulunan AP ve CHP için 1960'lı yılların ikinci yarısı bir çözülme sürecini içermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel sebep 27 Mayıs'ın ortaya çıkardığı uygulama sorunlarıdır. Başka şekilde söylemek gerekirse DP iktidarına son veren 27 Mayıs'ın ülkede ekonomik, sosyal ve yönetim istikrarı sağlamaktan uzaklaşıp bu alanlardaki sorunların daha da derinleşmesine sebep olmasıdır. Bunun doğal sonucu olarak siyasal partilerin kendi içinde farklı eleştiri süreçleri başlamıştır. Bu noktada ilk ciddi tartışma devleti kuran parti olma özelliği taşıyan CHP ve ülkede sosyalist bir iktidar kurma amacı taşıyan TİP içinde yaşananlardır. AP içindeki çözülme süreci bu tartışmaların hemen ardından yaşansa da ortaya çıkardığı sonuçlar açısından daha derin etkiler doğurmuştur.

Türk siyasal hayatının 27 Mayıs sonrası dönüşümündeki temel konulardan bir tanesi ülkede sol/sosyalist düşüncenin öne çıkmasıdır. 1961 Anaya-

⁴⁵ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s. 39-50.

⁴⁶ Hüseyin Çavuşoğlu, "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 19, S: 2, Elazığ 2009, s. 265.

⁴⁷ Vahap Göksu, "Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye'de Merkez Sağ ve Merkez Sol", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 8, S: 2, Sakarya 2013, s. 82-89.

⁴⁸ Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 29.

sası'nın görece özgürlükçü ortamında bir sınıf partisi olarak ortaya çıkan TİP⁴⁹ bu durumun en somut örneklerinden biri olurken diğer örnekler ise Yön Dergisi⁵⁰ ve Milli Demokratik Devrim (MDD)⁵¹ çevresi olmuştur. Bu şekilde sol/sosyalist düşüncenin toplumun farklı katmanlarında karşılık bulmaya başlaması özellikle de CHP'nin gençlik tabanında TİP'e dönük kaybın yaşanması CHP içerisinde bir tartışma sürecinin başlamasına sebep olmuştur. İşte CHP lideri İnönü'nün 1965 seçimleri öncesi partisinin siyasi yelpazedeki yerini "*Ortanın Solu*"⁵² olarak açıklaması bu tartışma sürecinin merkezini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan bu dönemde CHP içinde "*Ortanın Solu*" kavramının tercih edilmesiyle ilk kez ülkede siyasal yelpaze sol-sağ ekseninde bir bölünmeye gitmiştir. Bu doğrultuda AP'nin bu beyanı ganimet sayarak "*Ortanın Solu Moskova Yolu*" sloganını ortaya atmasıyla, Türkiye'de sol-sağ ayrışmasının halk sahnesindeki perdesinin de açıldığını söylemek mümkündür.⁵³ Bu şekilde farklı etmenlerin etkisiyle CHP'nin kendisini siyasi yelpazede sol olarak konumlandırması dönemde TİP dışındaki diğer partileri Türk sağının açık bir temsilcisi durumuna getirmiştir. Bununla birlikte ilgili partiler çeşitli siyasal yönelimleri ve kullandıkları kavramlarla toplum nezdinde kendilerini AP'den ayırmaya çalışmışlardır.

1965 seçimleri öncesi CHP, TİP ve AP arasında başlayan siyasi yelpazedeki konum üzerinden başlayan rekabet bununla sınırlı kalmamıştır. Bu noktada partiler arasındaki rekabet kısa süre içerisinde partilerin kendi içindeki tartışmaların da yükselişine tanıklık etmiştir. CHP içerisinde "*Ortanın Solu*" ile başlayan iç tartışma ortamı 1965-1972 sürecinde Bülent Ecevit ismini CHP'nin lideri durumuna getirirken Turhan Feyzioğlu ve Kemal Satır liderliğindeki gruplarında partiden kopuşlarına sebep olmuştur. Feyzioğlu liderliğindeki grup 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi (GP)'ni⁵⁴ kurarken Satır liderli-

⁴⁹ Bir grup sendikacı tarafından 13 Şubat 1961'de kurulan TİP, Türkiye Sosyalist Partisi'nin bünyesine katılması ile canlanmışsa da Genel Başkanlığa Mehmet Ali Aybar'ın getirilişine kadar hiçbir varlık gösterememiştir. Partinin tüm niteliğini değiştiren, onu etkin bir siyasal güce dönüştüren, Mehmet Ali Aybar olmuştur. Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1978, s. 175-243; TİP hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

⁵⁰ Yön Dergisi, Ankara'da 20 Aralık 1961'de yayına başlanan ve 27 Mayıs sonrası sol/sosyalist muhalefetin sözcülüğünü yapan haftalık dergi idi. Doğan Avcıoğlu'nun yönetimindeki dergi, 24 sayfa büyük boy halinde 222 sayı çıktı, 30 Haziran 1967'de son sayısı yayımlandı. Yön dergisinin ilk sayısında 531 kişinin imzası bulunan ünlü "*Aydınların Ortak Bildirisi*" yayımlandı. "*Yön Manifestosu*" olarak da bilinen Batılılaşmak, Kalkınmak ve Aydınlanmak taleplerini içeren bildiriye imza atanların sayısı daha sonradan 1042'ye yükseldi. Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 49-68; Gökhan Atılğan, *Kemalizm İle Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 239-263; Atıl Cem Çiçek, *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1971)*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 33-46.

⁵¹ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, Hareket Yayınları, İstanbul 1972, s. 459-460.

⁵² Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 211; Hikmet Bila, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Doruk Matbaacılık, Ankara 1979, s. 387-394; Ayşe Güneş Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 82-84.

⁵³ Tanıl Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeler*, Der. İ. Özkan Kerestecioglu - G. Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 13.

⁵⁴ Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s. 98.

ğindeki grup 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti (CP)'yi⁵⁵ kurdu. Bu iki parti 4 Mart 1973'te Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)⁵⁶ adı altında birleşti. Bu dönemde CHP içinden iki yeni partinin ortaya çıkması Özdemir ve Heper tarafından merkez solda bir bölünme olarak değil aksine parti içerisindeki sağ grupların partiden ayrılması olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷

1961 Anayasası'nın görece özgürlükçü ortamında ortaya çıkan TİP örneğine bakıldığında ise 1965 seçimlerinde 15 milletvekili ile meclise girmeyi başaran bu partinin kısa süre içinde parti içi tartışma sürecine girdiği görülmektedir. Bu tartışma sürecinde partinin lideri Mehmet Ali Aybar'ın "Behice Boran- Sadun Aren kliğine" karşı zamanla ideolojik gücünü yitirmesi söz konusudur. Söz konusu süreçte Boran ve çevresi Aybar'ı liderliği suiistimal etmekle ve giderek parti içinde otoriter yönetim kurmakla itham ederken Aybar'ın "Macar İhtilali" ve "Prag Baharı" üzerine kurduğu "Güler Yüzlü Sosyalizm" eleştirisi TİP'in iki farklı bakış ekseninde ayrışmasına sebep olmuştur. Bu ayrışma süreci AP'nin 1969 seçimlerinden de galip çıkması üzerine ülkede sandık yolu ile sosyalist bir iktidar kurulamayacağı düşüncesinin sosyalist çevrelerde yaygınlaşması ve devrimin yolunun silahtan geçtiği düşüncesinin öne çıkması sonucunu doğurmuştur.⁵⁸

Diğer taraftan merkez sağı temsil eden AP içinde de kuruluşun gelen sıkıntılar dönemin sonunda partiden kopuşa neden oldu. AP, 27 Mayıs sonrası merkez sağda kendisine rakip olma ihtimali olan CKMP ve YTP'yi 1965 seçimleri ile etkisiz hale getirse de Demirel'in AP'yi kendi partisi haline getirme yolunda attığı adımlar parti içi muhalif grubu harekete geçirmiştir. 1969 seçimleri sonrası Demirel'in parti içi muhalefete hükümet listesinde yer vermemesi üzerine "72'ler Hareketi" adı altında muhalifler Demirel'e bir muhtıra vermişlerdir.⁵⁹ Demirel'in "Ben muhtırayla iş görmem."⁶⁰ şeklinde muhalifleri dikkate almaması ve onları kendi içinde parçalaması sonrası "41'ler" adını alan muhalefet 1969 hükümet bütçesine ret oyu vermiştir.⁶¹ Demirel dönemde ikinci kez hükümet kurma görevi alıp parti içi muhalefetin düşürdüğü listeyle yeni hükümeti kur-

⁵⁵ Erdoğan Günal, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*, Kara Kutu Yayınları, İstanbul 2009, s. 253; Kongar bu gelişmeyi, CHP içerisindeki son "devletçi-seçkinci" grubun ayrılması olarak değerlendirmektedir. Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 179.

⁵⁶ Gürkan Bozkır, "Cumhuriyetçi Güven Partisi", *İttihat Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara 2010, s. 285.

⁵⁷ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980), *Türkiye Tarihi*, C. 4, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayinevi, İstanbul 1989, s. 221; Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 181.

⁵⁸ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 149-162; Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 250-251.

⁵⁹ *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1971, s. 16; Muhtırayı imzalayanlardan biri olan Mehmet Turgut hatıralarında sorunun kabine listesinde yer almaktan kaynaklanmadığını asıl sorunun 1969 seçimleri sonrası, hükümet kurulmadan, Demirel'in dostça davranışlarla kızgınlıkları giderip sorunların öne geçmemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Mehmet Turgut, *Siyasetten Portreler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 371.

⁶⁰ *Milliyet*, 19 Ocak 1970.

⁶¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 161.

duktan sonra “26’lar” olarak nitelenen ve aralarında Dr. Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Yüksel Menderes gibi isimleri AP’den ihraç etmiştir. Bu şekilde AP’den ihraç edilenler/istifa edenler, eski DP’lilerin de kendilerine katılmasıyla 18 Aralık 1970 tarihinde Demokratik Parti (DKP)’yi resmen kurdular. 12 Mart 1971 Muhtırası’na kadar 42 seçim çevresinde teşkilatlanmasını tamamlayan DKP’nin kurulduğu sırada Millet Meclisi’nde 41, Cumhuriyet Senatosu’nda 8 üyesi bulunmaktaydı.⁶² Bozbeyli hatıralarında DKP’nin kuruluşu itibarıyla AP tabanında ciddi bir destek gördüğünü ancak muhtıranın ortaya çıkardığı belirsizliğin partinin gelişimini engellediğini ifade etmektedir.⁶³

4. Demokratik Parti’nin Siyasal İlkeleri ve Ferruh Bozbeyli

Daha önce de ifade edildiği gibi Demokratik Parti’nin kuruluşundaki en önemli etmen 27 Mayıs sonrası kapatılan DP’nin mirası olmuştur. Kurucular açısından “*Demokratik Parti*” isminin tercih edilmesi dahi bu etkinin önemini ortaya koyarken onlar bu durumu her fırsatta dile getirme ihtiyacı hissetmişlerdir. 1970’li yılların başında DKP’nin 27 Mayıs’ın kapattığı DP’nin ardılı olma iddiası politik gerçekliği ifade etmese de partinin kendisine biçtiği temel amacı anlamak açısından dikkate değerdir. Zira seçmen nezdinde partinin kurucuları AP/Demirel’e karşı AP içerisinde ortaya çıkan bir hizip hareketi olmadıklarını anlatmak zorundaydılar. DKP tecrübesine sonuçları itibarıyla bakıldığında karşımıza çıkan tablo bir hizip hareketi olduğunu gösterse de DKP’nin dönemde kendisine biçtiği temel amaç sahip olduğu politik sermayenin oldukça ötesinde olmuştur.

AP içinden çıkanlarca kurulan DKP’nin kuruluş sürecinde kendine biçtiği rol AP’ye sadece rakip olmak değil aynı zamanda kapatılan DP’nin mirasına sahip çıkan tek parti olmaktır. DKP bu anlamda AP’yi kapsamaya çalışan bir şemsiye parti olma amacı taşımıştır. Bulut’un da ifade ettiği gibi faaliyette bulunduğu zaman diliminde DKP politik amacını, 27 Mayıs’ın kapattığı DP geleneğinin tek ve meşru temsilcisi olma üzerine inşa etmişti.⁶⁴ DKP dışında dönemde ortaya çıkan MHP ve MSP kendilerine böyle bir hedef koymamıştır. Bu bağlamda MHP lideri Alparslan Türkeş ve MSP lideri Necmettin Erbakan kendi siyasal alanları içinde siyaset üretme çabası güderken DKP lideri Ferruh Bozbeyli merkez sağ içinde bir anlamda tek sesli bir siyasal mücadele yürütmeyi hedeflediğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Atagenç’e göre Bozbeyli’yi süreçte AP lideri Demirel’e karşı bu kadar cesaretlendiren etmen partinin kuruluş sürecinde Bayar ve Menderes gibi DP geleneğinin en öndeki soy isimlerinin DKP çatısı altında bir araya gelmiş olmalarıdır.⁶⁵

DKP’nin siyasal ilkeleri “*946 Ruh*” olarak ifade edilen oldukça idealist bir söyleme yaslanmakta olup genel itibarıyla merkez sağ siyasetin genel özelliklerini içermektedir. Bu noktada örneğin partinin 14 Ekim 1973 genel seçimle-

⁶² Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 150.

⁶³ Ferruh Bozbeyli, *Birinci Cemre (Siyasi Hikâyeler)*, Selçuklu Yayınları, İstanbul 1977, s. 121.

⁶⁴ Bulut, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁵ İhsan Ömer Atagenç, “Ferruh Bozbeyli’nin Siyasal Düşüncesinde ‘Demokratik Sağ’ Kavramı”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Kırklareli 2019, s. 136.

ri öncesi kamuoyuna açıkladığı seçim beyannamesi “946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele”⁶⁶ başlığını taşımaktadır. DKP bu beyanname ile bir yandan AP’ye karşı varlık mücadelesi verirken diğer yandan da 12 Mart sonrası CHP’nin Ecevit liderliğinde ortaya koyduğu siyaset anlayışına karşı tepki geliştirmiştir. Ayrıca DKP, bu seçim sürecinde “946 Ruhı” nitelemesiyle DP tarafından 1946-1960 döneminde çok sık kullanılan “Milli İrade” kavramını özdeş bir halde kullanmıştır.⁶⁷

Diğer taraftan DKP kalkınma kavramı dışında ülkenin altyapı meselesiyle ilgilenmezken kültür ve kimlik eksenli bir söylem üretmiştir. Soğuk Savaş’ın tüm ağırlığı ile Türkiye’nin ekonomik, siyasi ve sosyal hayatını etkisi altına aldığı atmosferde partinin programı cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine vurgu yaparak devletin kurucu ideolojisine oldukça seçici yaklaşmıştır. Bu noktada örneğin Cumhuriyetçilik ilkesi Cumhurbaşkanı’nın bir dönemliğine doğrudan halka seçtirilmesini içerecek şekilde parlamenter demokrasinin güçlendirilmesini amaçlarken, Milliyetçilik ilkesi ise dönemin koşulları gereği komünizmle mücadele kavramı ile yoğrulmuş bir milliyetçilik anlayışını hedeflemiştir.

Türkiye’nin “Kalkınma Meselesi” 27 Mayıs sonrası dönemde siyasal partilerin temel sorun alanlarının başında gelmiştir. Öyle ki kalkınma, temelinde ekonomik yönü ağır basan bir kavram olarak tüm siyasal aktörlerin gündemini oluştururken bu aktörlerin konuya yaklaşımı ülkedeki sağ-sol karşıtlığının derinleşmesine de sebep olmuştur. Türkiye’yi 1965-1971 döneminde tek başına yöneten AP lideri Demirel’in kalkınma anlayışına yön veren husus ülkenin hızlı sanayileşmesine dayanıyordu. Bu gerçekleşirken ekonomi de özel sektöre daha fazla yer verilecek ayrıca serbest rekabetin ekonominin temel alanlarından biri haline gelmesi sağlanacaktı.⁶⁸ Diğer taraftan AP’nin hızlı sanayileşme hedefini kabul etmekle birlikte DKP parti programına manevi kalkınma kavramını dâhil ederek hem AP’ye karşı hem de aynı sosyo-ekonomik tabana seslendiği MHP ve MNP-MSP geleneğine karşı alan boşluğu oluşturmamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda DKP’nin milliyetçi-muhafazakâr yönü AP’ye göre çok daha baskın bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durumu hem DKP’nin programında hem de Bozbeylî’nin yazılarında görmek mümkündür. Bu noktada örneğin Bozbeylî’nin düşünce dünyasında daha baskın hale gelen DKP’nin siyasal ilkeleri, AP, MHP ve MSP ile benzerlikler taşısa da bu konuda gerçeklerden kopuk idealist bir söylem izlendiğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak Bozbeylî, DKP politikalarına baskın bir biçimde etki eden görüşlerini “Demokratik Sağ” başlığı altında kamuoyuna açıklamaya çalışmıştır.

5. Ferruh Bozbeylî ve “Demokratik Sağ” Düşüncesi

DKP lideri olarak Ferruh Bozbeylî, 1976’da kaleme aldığı “Demokratik Sağ” başlıklı eserinde Türk siyasetinde bir ilke imza atarak partisinin siyasal yel-

⁶⁶ *Demokratik Parti Seçim Beyannamesi: 946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1973.

⁶⁷ *Demokratik Parti Tüzük ve Program*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1970.

⁶⁸ Hulusi Turgut, *Demirel’in Dünyası*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1992, s. 251-281; Murat Arslan, *Süleyman Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 92.

pazedeki yerini “Sağ” olarak açıklamıştır.⁶⁹ Burada dikkat edilecek iki nokta vardır. Bunlardan ilki Bozbeyli tarafından demokratik sağ kavramının tercih edilme nedenleri, ikincisi de bu kavram ile Bozbeyli’nin kamuoyuna vermek istediği politik mesajın içeriğidir. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye’de çok partili hayata geçişten 27 Mayıs’a kadar geçen süreçte merkez siyaseti oluşturan CHP ve DP kendilerini kitlelere ekonomi politikaları üzerinden anlatmayı denemişlerdi. 27 Mayıs sonrası kabul edilen 1961 Anayasası’nın oluşturduğu görece özgürlükçü ortamda ise siyasal hayat sol/sosyalist kavramları ile tanışmıştı. Dönemde kendisini sosyalist olarak niteleyen TİP’in kurulması ve toplumda taban bulmaya başlaması CHP’yi “Ortanın Solu” söylemine yiterken, AP ise kendisini “Antikomünist” olarak nitelemişti.⁷⁰ Bir başka şekilde söylemek gerekirse soğuk savaşın Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasal hayatını etkisi altına almaya başladığı 1960’lı yıllarda sağın bütün renklerine şemsiye görevi gören AP kendisini antikomünist/milliyetçi olarak nitelemesine rağmen “sağ” kavramını kullanmıyordu.

Bozbeyli başta AP olmak üzere MHP, MSP ile farklılıklarını seçmen nezdinde net bir şekilde açıklayabilmek için “Demokratik Sağ” başlıklı kitapta açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu kitapta Bozbeyli, “Demokratik Sağ Düşünce” başlıklı yazıda neden bu kavramı kullandığını açıklarken aynı zamanda sol düşünceye karşı sağ düşüncenin pasifliğini eleştirmiştir. Ona göre Türkiye’de sağ tanımlayanlar hep solcular olmuş ve bu bağlamda sağın siyasal sınırları sol tarafından belirlenir hale gelmiştir. Bu ise sol karşısında pasif bir pozisyon almasını doğurmuştur. Kendileri tarafından sağın pasif durumuna karşı yapılan itiraz ise demokratik sağ düşüncüyü doğurmuştur.⁷¹ Demirel’e göre demokratik sağ kavramı ile Bozbeyli dönemde merkez sağın temsilcisi durumundaki Demirel’e karşı laiklik konusunda zorlayıcı bir söylem geliştirerek daha muhafazakâr bir düşünceye sahip olmuştur.⁷²

Ecevit’in liderliğinde solun ülkede yükselişe geçtiği dönemde siyasi yelpazenin sağında yer alan aktörlerin her biri sağ seçmene kendisinin daha milliyetçi olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada Bozbeyli milliyetçilik anlayışını muhafazakâr bir kodla açıklamaya çalışırken onun millet tanımı Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından ortaya konan ulus-devlet öncelikli ve Misak-ı Milli sınırlarını esas alan bir millet tanımı içermemiştir. Ona göre Türk milletinin sınırları “Ezelden ebade uzanan bir çizgide İslam öncesi dönemden başlayarak günümüze kadar gelen yüzlerce yıllık bir sürekliliği”⁷³ içermektedir. Ancak Bozbeyli’nin “milletin dinsiz olamayacağı” yaklaşımı antikomünist bir söylem içerme anlamında AP, MHP ve MSP’nin millet tanımıyla benzerlik taşımıştır. Buna ek olarak Bozbeyli 27 Mayıs sonrası toplum hayatında ileri-

⁶⁹ Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, s. 26-54.

⁷⁰ Nuran Kılağız, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 218-220.

⁷¹ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 27.

⁷² Tanel Demirel, “a.g.m.”, s. 570.

⁷³ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 21.

ci-gerici kavramları üzerinden inanan insanlara karşı “gerici” kavramı ile bir ayrımcılık ve bir eşitsizlik yapıldığını söyleyerek bu durumun toplum hayatını tehdit ettiğini ifade etmiştir.⁷⁴

Ecevit liderliğindeki CHP'nin “Düzen Değişikliği” vaadiyle toplumda karşılık bulmaya başlaması siyasi yelpazenin sağında “sol/komünizm” tehdidini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu vaadiyle CHP 1973 genel seçimlerinden tek başına iktidar olamasa da birinci olarak çıkmıştır. Seçim sonrasında Ecevit'in Erbakan liderliğindeki MSP ile koalisyon hükümeti kurması Bozbeyli tarafından Mayıs 1950'de iktidarı kaybeden CHP'nin 23 yıl sonra sağcı olduğunu söyleyen Erbakan tarafından iktidara getirilmesi olarak eleştirilmiştir. Ecevit'in düzen değişikliğinin uygulama aracı halkçılık olmuştur. Sosyal yapıyı milliyetçilik ve maneviyatçılık olarak tanımlayan Bozbeyli ise halkçılığı solda görmüştür. Ona göre halk ve halklar tabiri dönemde solun sloganları olup “vatanın bir bölümünü koruma ya da bir zümreyi üstün görme” anlayışını ifade etmiştir. Bu doğrultuda halk ve halklar tabiri ile solun toplumda ayrımcılık yaptığını söyleyen Bozbeyli mevcut düzenin korunmasından yana tavır alarak “...Düzeni namusluca ve dürüstçe hukuk ve kanunları adilce uygulamak yeterli olacaktır.”⁷⁵ şeklinde CHP'nin düzen değişikliğine karşı çıkmıştır. Bu şekilde Ecevit'in düzen değişikliği tezine karşı çıkan Bozbeyli dönemde Türk solu içinde kendine yaşam alanı açmaya çalışan ayrılıkçı Kürt soluna ve “proleterya diktatörlüğü” kavramı üzerinden Marksizmin bir sınıfsal tahakküm aracı olarak kullanılmasına da karşı çıkmıştır.⁷⁶

Diğer taraftan demokratik sağ düşünceyi siyasi, sosyal ve ekonomik yönden tanımlayan Bozbeyli, siyasi yapıyı cumhuriyetçilik ve demokrasi olarak açıklarken totaliter fikir ve baskı rejimlerinin sol düşünceye ait olduğunu öne sürmüştür. Demokratik sağın ekonomik yapısı, “hür teşebbüs inancıdır” diyerek yoksulluğu yenmenin en etkili yolunun bu olacağını iddia eden Bozbeyli'ye göre devlet, karakteri icabı dünyanın hiçbir yerinde iyi işletmeci olamamıştır. Özel teşebbüsün dinamik gücü ve kâr arzusu kalkınma yolunda çok önemli bir itici güçtür. Buradan da görüleceği gibi özel girişimciliğin ve sermayenin ekonomideki öncülüğünü kabul eden Bozbeyli açısından devlet sadece düzenleyici bir konumda olup piyasaya hiçbir şekilde taraf olmazken, bu durumun istisnası olarak iktisadi kalkınmada fert-cemiyet arasındaki dengenin cemiyet lehine olmasını istemektedir.⁷⁷ Bu bakış açısıyla Bozbeyli'nin erken Cumhuriyet döneminin toplumsal yapı inşasında ilham aldığı korporatist toplum modelinin cemiyet çıkarlarını ferdin önüne koyan anlayışını benimsediğini söylemek mümkündür.

Demirel'in liderlik anlayışının AP'yi kuruluş ilkelerinden ayırdığını ve bir anlamda bu durumun siyasal hayatı yozlaşmaya ittiğini düşünen Bozbeyli demokratik sağ düşünceyi ilkeli siyaseti ortaya çıkaracak panzehir olarak gör-

⁷⁴ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 22.

⁷⁵ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁶ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁷ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 35.

müştür. Bu doğrultuda Bozbeyli'nin demokratik sağ ile 1970'li yılların Türkiye'sinde siyasi yelpazenin sağı için bir gelecek projesi oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak onun bu oldukça iddialı gelecek projesi AP başta olmak üzere MHP ve MSP'ye karşı üstü örtülü bir eleştiri içermesi nedeniyle beklenen amaca hizmet etmemiştir. Buna karşın Coşkun gibi araştırmacılar Bozbeyli'nin demokratik sağ düşüncesini aynı dönemde Ecevit tarafından ortaya konulan "Demokratik Sol"⁷⁸ düşünceye nazire olarak değerlendirmektedir. Bozbeyli ise, "Demokratik Sol" düşüncüyü kendi kendisini tarif edemeyen ve kendi sınırını çizemeyen, zihinlerde karışıklık yaratan bir mefhum olarak nitelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de "Sol", "Ortanın Solu", hatta "Sosyalist" kavramlarının çok rahatça telaffuz edilmesine rağmen "Sağ" denildiği zaman büyük kıyametler koptuğunu söyleyen Bozbeyli, her çeşidiyle soldaki derli toplu görünüşe karşın bir an önce sağdaki dağınıklığın toparlanması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁹

Yukarıda da ifade edildiği gibi demokratik sağ kavramı biri sola karşı diğeri de sağın diğer aktörlerine karşı iki önemli sorun alanı ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilkinde Bozbeyli, sağın tanımlanmasını solun elinden almaya çalışırken solun kavramlarıyla sağı tanımlama gibi başka bir açmazla karşı karşıya kalmıştır. Başka bir deyişle onun sol karşısında sağı pasiflikten kurtarma çabası bu durumu ortaya çıkarmadığı gibi sağın pasif halini daha da pekiştiren bir sonuç doğurmuştur. İkincisinde ise Bozbeyli üstü kapalı bir şekilde AP, MHP ve MSP üzerinde hegemonya kurma çabası içerisinde olmuştur. Öyle ki Bozbeyli 1973 genel seçimleri sonrası ortaya çıkan hükümet krizleri sırasında kendisini ve partisini merkeze alan fikirleriyle sağ partiler arasında bir ittifak yerine kendisinin liderliğini öne çıkartmış bu ise kendisinin ve partisinin siyasi hayatını belirleyen bir gelişme olmuştur. Diğer taraftan gerek demokratik sol gerekse demokratik sağ düşünce kavramının dönemde siyasi yelpazenin sağında ve solunda beklenen başarıyı ortaya çıkarmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Ferruh Bozbeyli, 1961-1977 yılları arasında siyaset yapmış, 1965 seçimleri sonrasında henüz otuz sekiz yaşındayken Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçilmiş ve 1970 yılında Adalet Partisi'nden ayrılan bir grup milletvekilinin kurduğu 27 Mayıs'ın kapattığı Demokrat Parti'nin devamı iddiasındaki Demokratik Parti'nin genel başkanlığını üstlenmiş önemli bir isimdir. Türk siyasetinin 27 Mayıs darbesinden sonraki olağanüstü döneminde AP'de görev alan Bozbeyli, ilkeli bir siyaset anlayışının Türk siyasi tarihindeki

⁷⁸ Alev Coşkun, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s. 39; Demokratik Sol, 1965'ten itibaren çeşitli vesilelerle CHP içinde ortaya atılan fikir, görüş ve söylemlerin 1970'lerde daha net ve tutarlı biçimde ifade edilmesiydi. Devletçilik yerine halkçılık, liberal kapitalizm yerine sosyal adaletçi bir ekonomik anlayış benimsenmişti. Demokratik Solun çoğulcu demokrasi anlayışı, temsili demokrasinin sınırlarını aşan, ekonomik boyutu olan ve katılımı esas alan bir tür demokrasiydi. Mustafa Çolak, *Karaoğlan Bülent Ecevit*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 148.

⁷⁹ Ferruh Bozbeyli, *a.g.e.*, s. 37.

nadir örneklerinden birisi olarak dikkat çekmiş ve farklı görüşlerden muhatapları nezdinde saygın bir konum elde etmeyi başarmıştır. Bu yüzdendir ki 1965 ve 1969 seçimleri sonrasında yapılan meclis başkanlığı seçimlerinin ikisinde karşısına ciddi bir aday çıkmamış ve muhalefet partilerinin (özellikle CHP) milletvekillerinden de oy alarak ittifakla meclis başkanlığına seçilmeyi başarmıştır. 1927 doğumlu olan Bozbeyli, Türk siyasi tarihinde bir kuşağı temsil etmektedir. Bu kuşağa bakıldığında Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Süleyman Demirel gibi siyasiler aşağı yukarı aynı dönemde siyaset sahnesine dâhil olmuşlar ve neredeyse hepsi 2000'li yıllara / vefatlarına kadar aktif siyasetle ilgili olmuşlardır. Bozbeyli ise 1970 yılında AP'den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan DKP'nin liderliğini üstlenmiş, partinin 1973 seçimlerinde yaklaşık %12 oy almasına ve TBMM'de 45 milletvekiliyle temsil hakkı kazanmasına rağmen 1977 seçimlerinde %1 oy alması üzerine aktif siyasi hayatını bitirmiştir. Bozbeyli'nin Türk sağının en tutarlı isimlerinden birisi olarak siyasi tarihte yerini aldığı söylenebilir. Gerek 1977-1980 arasında gerekse 1980 sonrasında sağ siyasetin bu önemli ismi siyasete davet edilmesine rağmen bu davetleri kabul etmemiştir. Kendisine yapılan teklifleri reddetmesinde siyasette yaşadığı tecrübelerin payının olduğunu söylemek mümkündür.

27 Mayıs 1960 darbesi ülkedeki ekonomik, siyasi ve sosyal sıkıntının kaynağı olarak gördüğü Demokrat Parti'yi kapatmıştır. DP'nin Türk siyasal hayatındaki önemi tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde çıkan isimlerce kurulmasına rağmen tek parti döneminde öteki durumuna düşen geniş kitlelerin sözcüsü olmasıdır. Başka bir şekilde söylemek gerekirse DP, 1946-1960 döneminde devleti kuran parti durumundaki CHP'ye karşı toplumdaki tüm muhalefet unsurlarına şemsiye görevi görmüştür. DP'nin darbe sonrası kapatılması onun toplumsal tabanının kim tarafından temsil edileceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Adalet Partisi kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasıyla kurulmuştur. Kuruluşunda kadro ve ideoloji anlamında homojen bir nitelik taşımayan AP bu iddiasına 1961 ve 1965 genel seçimlerinde gerçeklik kandırırken 1965-1971 döneminde ülkeyi tek başına yönetmiş ve ayrıca CHP'ye karşı toplumdaki tüm muhalefet unsurlarını bünyesinde toplamayı başarmıştır. Ancak 1960'lı yılların ikinci yarısında Türk siyasal hayatı bir kriz sürecine girmiştir. Bu krizin sebepleri olarak 27 Mayıs'ın ortaya çıkardığı uygulama sorunları, 1961 Anayasası'nın oluşturduğu görece özgürlükçü ortamda sol/sosyalist düşüncenin toplumun farklı katmanlarında karşılık bulması vb. söylenebilir. Söz konusu krizden en fazla etkilenen ise Türk sağını/merkez sağı temsil eden AP olmuştur. Öyle ki AP'nin temsil ettiği merkez sağ içerisinde başlayan bu kriz önce iktidar daha sonra rejim krizi halini almıştır. Krizi yönetemeyen Demirel 12 Mart 1971 Muhtırası ile iktidarını yitirirken ülke yaklaşık üç yıllık süreçte partiler üstü hükümet modeli ile yönetilmiştir. AP krizinin merkez sola dönük sonucu ise CHP lideri Ecevit'in "Karaoğlan" nitelmesiyle 1973 seçimleri sonrasında toplumun geniş kitlelerinde umut olarak belirmesi şeklinde olmuştur.

1969 seçimleri sonrasında AP içerisinde yaşanan kriz temelde bir iktidar mücadelesi ve çıkar çatışmasıdır. Ancak bu süreçte çatışmayı derinleştiren ana nokta 27 Mayıs'ın kapattığı DP'nin mirasının paylaşılması olmuştur. 1946 şartlarında ortaya çıkan DP'nin tek parti dönemi CHP'sine karşı ortaya koyduğu siyasal mücadelenin 27 Mayıs sonrasında nasıl temsil edileceğine dönük ortaya çıkan süreç DKP'nin ortaya çıkmasındaki en temel etmenlerden biridir. 1970'lerin başında Ferruh Bozbeyli tarafından "946 Ruhü" olarak nitelenen DKP, dönemde AP/Demirel'e karşı 27 Mayıs'ın kapattığı DP'nin mirasını temsil etme ve merkez sağ birleştirme gibi ağır bir tarihsel rol üstlenmeye çalışmıştır. Bu süreçte DKP'nin siyasal duruşu Ferruh Bozbeyli'nin düşüncelerinde şekillenmiştir. Bozbeyli'nin siyasal yelpazedeki yerini belirleyen temel kavram ise "Demokratik Sağ" söylemi olmuştur. Soğuk savaşın tüm ağırlığıyla ülkeyi etkisi altına aldığı atmosferde Bozbeyli Sağ-Sol ayrımını kabul ederken kendisini siyasal yelpazede başında "Demokratik" nitelmesi bulunan "Sağ" olarak açıklamış ancak süreçte bu kavramın için dolduramamıştır. Dönemde CHP lideri Ecevit'in "Demokratik Sol" söylemine nazire yapan "Demokratik Sağ" kavramı ile Bozbeyli'nin geleneksel değerler ile Cumhuriyet değerlerini dengelemeye ve seçmen nezdinde AP lideri Demirel'e karşı bir üstünlük kurmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak burada Bozbeyli'nin Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş gibi siyasal liderlere karşı düştüğü temel açmazın -ki bu durum onun siyasi hayatını etkilemiştir- sağın kendi içindeki farklılıkları göz ardı etmesi ve kendi duruşunu en doğru duruş olarak görmesi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

1. Resmi Yayınlar

TBMM Arşivi.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1961-1977).

Tarihe Düşülen Notlar-3 Meclis Başkanları ve Genel Kurul Konuşmaları (1920-2013), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1971.

Demokratik Parti Tüzük ve Program, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1970.

Demokratik Parti Seçim Beyanname: 946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1973.

2. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet, Milliyet.

3. Diğer Yayınlar

AHMAD, Feroz: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

AKYAZ, Doğan: *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ALBAYRAK, Mustafa: *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.

ARSLAN, Murat: *Süleyman Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

ATAGENÇ, İhsan Ömer: "Ferruh Bozbeyli'nin Siyasal Düşüncesinde 'Demokratik Sağ' Kavramı", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Kırklareli 2019.

ATILGAN, Gökhan: *Kemalizm İle Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Kitap, İstanbul 2018.

AVŞAR, Abdülhamit: *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

- AYATA, Ayşe Güneş: *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- AYDIN, Suavi - TAŞKIN, Yüksel: *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2104.
- BAŞKAYA, Fikret: *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2011.
- BİLA, Hikmet: *CHP Tarihi (1919-1979)*, Doruk Matbaacılık, Ankara 1979.
- BİLGİÇ, Sadettin: *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- BORA, Tanıl: "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeler*, Der. İnci Özkan Kerestecioglu - Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- BOZBEYLİ, Ferruh: *Türkiye'de Siyasal Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri*, Ak Yayınları, İstanbul 1970.
- _____ : *Demokratik Sağ*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976.
- _____ : *Politika Sınavı*, Selçuklu Matbaası, İstanbul 1978.
- _____ : *Birinci Cemre (Siyasi Hikâyeler)*, Selçuklu Yayınları, İstanbul 1977.
- _____ : *Alaca Siyaset (Siyasi Hikâyeler)*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2000.
- BOZKIR, Gürcan: "Cumhuriyetçi Güven Partisi", *İttihat Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara 2010.
- BULUT, Sedef: *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- CİNİSLİ, Rasim: *Bir Devrin Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- CİZRE, Ümit: *AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇAVDAR, Tevfik: *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin: "Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizginin Kısa Tarihi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ 2009.
- COŞKUN, Alev: *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.
- ÇİÇEK, Atıl Cem: *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1971)*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2016.
- DAĞI, İhsan - UĞUR, Fatih: *Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeylî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- DARENDELİOĞLU, İlhan: *Türkiye'de Milliyetçilik Olayları*, Toker Yayınları, İstanbul 1977.
- DEMİREL, Tanel: "Ferruh Bozbeylî", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce - Muhafazakârlık*, Ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- DERVİŞOĞLU, Fatih M.: *Türkiye'nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007.
- EMRENCE, Cem: *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- EROĞUL, Cem: *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2013.
- GÖKSU, Vahap: "Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye'de Merkez Sağ ve Merkez Sol", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Sakarya 2013.
- GÜLER, Filiz Demirci: *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, TODAİE Yayınları, Ankara 2003.
- GÜNAL, Erdoğan: *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2018)*, Kara Kutu Yayınları, İstanbul 2009.
- HEPER, Metin: *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- İNÖNÜ, İsmet: *Defterler (1919-1973)*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

KAYALI, Kurtuluş: *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs - 12 Mart)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

KAYNAR, Mete Kaan (Der.): *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

KILAĞIZ, Nuran: *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

KILIÇ, Murat: *Türk Milliyetçiler Derneği (1952-1953)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

KİLİ, Suna: *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976.

KONGAR, Emre: *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.

LANDAU, Jacob M.: *Türkiye’de Aşırı Akımlar 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1978.

MEŞE, Ertuğrul: *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

MERT, Nuray: *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

ÖZCANBAZ, Mustafa: *Bir Sivil Siyaset Modeli Aydınlar Ocağı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2014.

ÖZDEMİR, Hikmet: *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

_____ : “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi C. 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

SAYILGAN, Aclan: *Türkiye’de Sol Hareketler (1871-1972)*, Hareket Yayınları, İstanbul 1972.

SENCER, Muzaffer: *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul 1974.

ŞAHİN, M. Serkan: “Pazarcıktan Parlamento’ya: Türk Siyasal Hayatında Ferruh Bozbeyle”, *Uluslararası Cumhuriyet Döneminde Maraş Sempozyumu (15-16 Kasım 2013)*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2014.

TEZİÇ, Erdoğan: *Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1976.

TOSUN, Tanju: *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

TÖKİN, F. Hüsrev: *Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul 1965.

TUNAYA, T. Zafer: *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

TURGUT, Mehmet: *Siyasetten Portreler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

TURGUT, Hulusi: *Demirel’in Dünyası*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1992.

ÜNSAL, Artun: *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

YALANSIZ, Nedim: *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*, Büke Kitapları, İstanbul 2006.

YEŞİL, Ahmet: *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

YETKİN, Çetin: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul 1982.

YUSUFOĞLU, Kahraman: *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Basım Yayın, İstanbul 2011.

YÜCEL, M. Serhan: *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.

_____ : *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.

ZÜRCHER, Erik Jan: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992.